

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (3): 1157-1176

**Bağdat'ın Moğollar Tarafından İşgalinin Arap Şiirindeki Yankıları: Bir Şehir
Mersiyesi Örneği Olarak Şemseddin el-Küfi'nin Kasıde-i Nüniyyesi**

*Echoes of Baghdad's Occupation by Mongols in Arabic Poetry: al-Kasīda al-Nūniya
of Shamsaddin al-Kūfī as an Example of City Dirge*

Mücahit Küçüksarı

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Associate Professor, Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology
Department of Arabic Language and Rhetoric.
Konya, Turkey
mucahitkucuk@gmail.com orcid.org/0000-0001-7035-9420

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 25 July / Temmuz 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 9 December / Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1157-1176

Cite as / Atıf: Küçüksarı, Mücahit. "Bağdat'ın Moğollar Tarafından İşgalinin Arap Şiirindeki Yankıları: Bir Şehir Mersiyesi Örneği Olarak Şemseddin el-Küfi'nin Kasıde-i Nüniyyesi [*Echoes of Baghdad's Occupation by Mongols in Arabic Poetry: al-Kasīda al-Nūniya of Shamsaddin al-Kūfī as an Example of City Dirge*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/3 (Aralık 2020): 1157-1176.
<https://doi.org/10.18505/cuid.773867>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/cuid>

Echoes of Baghdad's Occupation by Mongols in Arabic Poetry: al-Kasīda al-Nūniya of Shamsaddīn al-Kūfī as an Example of City Dirge

Abstract: One of the most rooted topics in Arabic poetry is the dirge. It shows that during the Jāhiliyya period, people lamented the dead at the graves and remembered their beautiful qualities. A similar situation continued in terms of content in the dirges that were said in the following periods. However, with the change of social, political and cultural conditions in time, there have been partial changes in the writing styles and purposes of the dirges. For example, the effects of political and sectarian factors were felt more in the process that started with the Umayyad period and continued in the following centuries. On the other hand, it has been observed that poets wrote dirges not only for the people they love but also for themselves, the animals they owned and the cities they lived in. In Arabic literature, dirges written for cities became famous and widespread, especially during the Andalusian period. However, considering that the poets of the Jāhiliyya period lament the lands abandoned by the beloved, especially in the first part of the ode, it can be said that the tradition of writing elegies for cities dates back to much earlier times. On the other hand, the destruction of cities during the Abbasid period due to many wars, especially the Mongol invasion, caused many poets to recite dirges for these destroyed cities. One of the cities damaged during this period is Baghdad, one of the most important cities of Islamic culture and civilization. As it is known, Baghdad was occupied by the Mongols in 1258. As a result of this occupation, also known as the Baghdad disaster, many of the material and spiritual wealth of the city were destroyed. For this reason, the event had great repercussions in Arabic poetry, and many poets who could not remain unresponsive to what happened elegized for Baghdad. One of these poets is Shamsaddīn al-Kūfī (d. 675/1256), whose al-Kasīda al-Nūniya is the subject of our study. Shamsaddīn al-Kūfī, who was born in 623/1226 in Kufa, is one of the leading literary scholars and poets of his period. Due to the fact that the Baghdad disaster affected his poems to a great extent, he was given the title of Poet of Baghdad Disaster. When his poems are examined in general, it can be said that the dirges he sang for family members, friends, children of his friends and the city of Baghdad, which was destroyed by the Mongolian invasion, are at the forefront. The poet, who uses verbal arts such as tibāq and rad al ajuz alā al sadr intensively, places more importance on the meaning dimension of the issue in his dirges and uses arts related to meaning skillfully. al-Kasīda al-Nūniya, written by Shamsaddīn al-Kūfī in the Kamil bahr for Baghdad, is composed of 27 couplets. The theme of complaint about separation is addressed in the introduction part of the kasīda. Then, the main subject of the kasīda was put forward with the themes of the effects of the Mongolian occupation in Baghdad, the poet's feelings about this occupation, and the longing for the beautiful days in Baghdad. In the conclusion part, by returning to the theme of complaint about separation, a different internal structure from the contents of traditional Arabic poetry is displayed. This organization, while in keeping with the spirit of the type of city dirge that reflects the disaster experienced in a city, also provides fluency. While words that are easy to pronounce and suitable for morphology rules are preferred in general, attention has been paid to the rules of eloquence. On the other hand, the poet mostly preferred informative sentences in which he conveyed the Baghdad disaster to the reader with all its truth. However, in the sections where he felt the need to express his emotional intensity in a more striking way, he enriched his expression with sentence types such as wonder, interrogation, oath and interjection. Shamsaddīn al-Kūfī frequently used jinās in his poems. In addition, the art of tibāk, which is one of the arts related to meaning, is one of the badī (creative) arts in its couplets. As a result, it was seen that the Mongol invasion had a considerable effect on Arab poetry within the framework of this city dirge, which Shamsaddīn al-Kūfī had recited, and that historical facts were transferred to the next periods with a poignant style in these poems.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Mongolian invasion, Baghdad, City Dirge, Shamsaddīn al-Kūfī.

**Bağdat'ın Moğollar Tarafından İşgalinin Arap Şiirindeki Yankıları: Bir Şehir Mersiyesi Örneği
Olarak Şemseddîn el-Kûfî'nin Kasîde-i Nûniyyesi**

Öz: Arap şiirinin en köklü konularından biri mersiyedir. Kaynaklarda yer alan bilgiler, Câhiliye döneminde insanların kabir başlarında ölümler için ağıt yaktıklarını ve onların güzel özelliklerini andıklarını göstermektedir. Sonraki dönemlerde söylenen mersiyelerde de içerik olarak benzer durum devam etmiştir. Ancak zaman içerisinde sosyal, siyasî ve kültürel şartların değişimiyle birlikte, mersiyelerin söyleniş biçimleri ve amaçlarında da kısmî yenilikler olmuştur. Örneğin Emevîler dönemiyle başlayıp sonraki asırlarda devam eden süreçte, siyasî ve mezhepsel faktörlerin etkisi daha fazla hissedilmiştir. Diğer yandan şairlerin sadece sevindikleri insanlar için değil bizzat kendileri için, sahibi oldukları hayvanlar ve yaşadıkları şehirler için de mersiyeler kaleme aldıkları görülmüştür. Arap edebiyatında şehirler için söylenen mersiyeler özellikle Endülüs döneminde meşhur olup yaygınlaşmıştır. Ancak Câhiliye dönemi şairlerinin, özellikle kasidenin ilk bölümünde, sevgilinin terk ettiği diyarlar için ağıt yaktıkları göz önünde bulundurulursa, şehirlere mersiyeye söyleme geleneğinin çok daha eski dönemlere dayandığı söylenebilir. Öte yandan Abbâsiler döneminde başta Moğol istilası olmak üzere, şahit olunan pek çok savaş ve iç çekişme nedeniyle şehirlerin harap olması, pek çok şairin harap olan bu şehirler için mersiyeler söylemesine neden olmuştur. Bu dönemde zarar gören şehirlerden biri de İslam kültür ve medeniyetinin en önemli şehirlerinden olan Bağdat'tır. Bilindiği üzere Bağdat 1258 yılında Moğollar tarafından işgal edilmiştir. Nekbetu Bağdâd/Bağdat felaketi olarak da anılan bu işgal neticesinde şehrin maddi ve manevi anlamda sahip olduğu pek çok zenginlik yerle bir edilmiştir. Bu olayın Arap şiirinde büyük yankıları olmuş, yaşananlara tepkisiz kalamayan pek çok şair, Bağdat için mersiyeler söylemiştir. Bu şairlerden biri de çalışmamızda *Kasîde-i Nûniyye*'si incelenen Şemseddîn el-Kûfî'dir. 623/1226 yılında Kûfe'de doğan Şemseddîn el-Kûfî döneminin önde gelen edebiyatçı, âlim ve şairlerinden biridir. Bağdat felaketinin şiirlerini büyük ölçüde etkilemesinden dolayı kendisine Şâiru Nekbeti Bağdâd (Bağdat Felaketi Şairi) unvanı verilmiştir. Şiirleri incelendiğinde aile fertlerine, dostlarına, dostlarının çocuklarına ve Moğol istilasıyla yıkıma uğrayan Bağdat şehrine söylediği mersiyelerin ön planda olduğu söylenebilir. Cinas, tıbâk ve raddu'l-acuz 'ala's-sadr gibi lafızla ilgili sanatları yoğun bir biçimde kullanan şair, mersiyelerinde ise meselenin daha çok anlam boyutuna önem vermekte ve anlamla ilgili sanatları ustalıklı kullanmaktadır. Şemseddîn el-Kûfî'nin Kâmil bahrinde Bağdat'a mersiyeye olarak kaleme aldığı *Kasîde-i Nûniyye* 27 beyitten müteşekkildir. Kasîdenin mukaddime bölümünde ayrılıktan şikâyet teması işlenmiştir. Ardından sırasıyla Moğol işgalinin Bağdat'taki etkileri, şairin bu olay karşısındaki hissiyatı, Bağdat'ta yaşanan güzel günlere özlem temalarıyla kasidenin ana konusu ortaya konmuştur. Hâtme bölümünde ise tekrar ayrılıktan şikâyet temasına dönülerek geleneksel Arap şiiri muhtevalarında görüldenden farklı bir içyapı sergilenmiştir. Bu muhteva planı, bir şehirde yaşanan felaketi yansıtan şehir mersiyesi türünün ruhuna uygun olmakla birlikte, acıçılığı da sağlamıştır. Kasîdenin genelinde telaffuzu kolay ve sarf kurallarına uygun kelimeler tercih edilirken, fesahât kurallarına dikkat edilmiştir. Öte yandan şair kasidede çoğunlukla Bağdat felaketini tüm gerçekliğiyle okura aktardığı ihbârî cümleler tercih etmiştir. Ancak duygu yoğunluğunu daha çarpıcı bir biçimde ifade etme ihtiyacı hissettiği bölümlerde te'acub, istiḥâm, yemin, nidâ gibi üsluplarla anlatımını zenginleştirmiştir. Şemseddîn el-Kûfî şiirlerinde cinâsı sıkça kullanmıştır. Bunun dışında anlamla ilgili sanatlardan biri olan tıbâk da beyitlerde öne çıkan bedî'î sanatlardandır. Sonuç olarak Şemseddîn el-Kûfî'nin söylemiş olduğu bu şehir mersiyesi çerçevesinde Moğol istilasının Arap şiirinde hatırı sayılır bir etkisinin olduğu ve bu şiirlerde dokunaklı bir üslupla tarihsel gerçeklerin sonraki dönemlere aktarıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Moğol İstilasası, Bağdat, Şehir Mersiyesi, Şemseddîn el-Kûfî.

Giriş

Arapça'da “رثى” filinden türeyen bir kelime olan mersiye sözlükte; ölen birisi için ağıt yapmak, birinin ardından onun güzel hasletlerini anarak acı çekmek ve ağlamak anlamlarına gelmektedir.¹ İstilah olarak ise; bir kimsenin ölümünden dolayı söylenmiş, ölen şahıs için ağıt yakılan ve o kimsenin hayırla yâd edildiği şiirlere verilen isimdir.² İçerik olarak medih şiirleriyle büyük benzerlik gösterirler. Aralarındaki en büyük fark şiir söylenen kişinin ölmüş olmasıdır. Bunun dışında mersiyelerde üzüntü ve keder duyguları açıkça hissedilirken, bu duygular özlemle ve saygıyla da iç içe geçmiş haldedir.³

Kaynaklarda mersiyenin nedb (النذب), te'bîn (التأبين) ve azâ' (العزاء) olmak üzere üç türü olduğundan bahsedilir. Buna göre nedb; ölen kişi için gözyaşı dökerek hüzünlü sözcüklerle üzüntünün dile getirilmesi, te'bîn sosyal statüsü, güzel hasletleri gibi konularda ölen kişinin övülmesi ve güzel özelliklerinin yâd edilmesi, azâ' ise hayat yolculuğu ve insanın sonuç olarak varacağı yer konusunda hatırlatmalarda bulunarak teselli ve taziyede bulunulmasıdır.⁴

Ölüm hakikati ile ilintili bir şiir türü olması sebebiyle mersiyenin tüm dünya milletlerinde olduğu gibi⁵ Arap kültüründe de köklü bir geçmişi vardır. Nitekim bize ulaşan bilgilere göre Câhiliye döneminde erkeklerin ve kadınların kabir başlarında ölümler için ağıtlar yakıp onların güzel hasletlerini andıkları bilinmektedir. Bu dönemde söylenen mersiyelerde intikam alma, düşmana meydan okuma gibi hamasî temaların da işlendiği görülmektedir. İslamî ilk dönemde ise ölümlerin ardından abartılı bir şekilde ağlamanın yasaklanması sebebiyle mersiyeler genelde kısa tutulmuş ve sayı olarak az kalmıştır.⁶

Mersiyeler, muhteva bakımından bütün dönemlerde genel hatlarıyla benzerlik arz etmiştir. Ancak Emevîler dönemiyle birlikte başlayıp sonraki asırlarda devam eden süreçte siyasî ve mezhepsel faktörler de bu şiir türüne etki etmiştir. Şairler akrabaları ve dostlarının yanı sıra başta halifeler olmak üzere farklı kademede yöneticiler için mersiyeler kaleme almaya başlamışlardır. Farklı fırkalar savaş yahut fitne zamanlarında öldürülen taraftarları için mersiyeler yazarken bu mersiyelerde karşı tarafı hicvetmişlerdir. Ölüm vaktinin yaklaştığını hisseden şairin kendisi adına mersiye yazması da bu türde görülen hususlardan biridir. Öte yandan mersiye şiirlerinde ana konu sadece insan olmamış Ebû Nuvâs'ın köpeğine yazdığı şiir örneğinde olduğu gibi hayvanlar ve farklı nesnelere de muhatap olabilmişlerdir.⁷

Arap edebiyatında özellikle Endülüs döneminde meşhur olup gelişen şehir mersiyesi türü⁸ de zamanla revaç bulmuştur. Savaşlar başta olmak üzere farklı nedenlerle şehirlerin

¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî b. Dureyd, *Cemheratu'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Be'albekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 2/1035; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tacu'l-luğa ve sihâhi'l-Arabiyye*, thk. Halil Me'mûn Şihâ, 2. Basım (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007), 391; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, thk. Halil Me'mûn Şihâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 491.

² Mecdî Vehbe - Kâmil Muhendis, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-Arabiyye fi'l-lugati ve'l-edeb* (Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1984), 176; Selçuk Pekparlatır, *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiirleri* (Konya: Palet Yayınları, 2019), 115-116.

³ Ebû Ali el-Hasen b. Raşîk el-Ezdî el-Kayravânî, *el-Umde fi mehâsini's-şîr ve âdâbuh*, 5. Basım (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 2/147.

⁴ Şevkî Dayf, *Funûnu'l-edebi'l-Arabiyyi el-Fennu'l-ğınâ II: er-Risâ* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1955), 12 vd. Ahmed İsmail el-Cebbûrî Cebbûrî, *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye el-asru'l-abbâsiyyi'l-evvel* (Amman: Dâru'l-Fikr, 2010), 106; Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 289.

⁵ İmîl Nâsîf, *Erva'u mâ kîle fi'r-risâ* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 5.

⁶ Mehmet Faruk Toprak, “Mersiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/215; İmîl Nâsîf, *Erva'u mâ kîle fi'r-risâ* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 5.

⁷ Toprak, “Mersiye”, 29/215-216; Sirâcuddîn Muhammed, *er-Risâ fi's-şîri'l-'Arabî* (Dâru'r-Râtib, ts.), 5-6.

⁸ Abdulhadi Timurtaş, “Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin Endülüs Mersiyesi”, *Journal of International Social Research* 8/36 (20 Şubat 2015), 219.

harap olması, bu şehirlerin sakini olan şairlerin iç dünyalarında derin tesirler bırakmış ve ortaya adeta evladını kaybetmiş bir şairin dilinden dizeler dökülmüştür.

Yukarıda da işaret edildiği üzere bu şiir türünün tarihine bakıldığında aslında Câhiliye dönemine kadar gitmek gerektiği ifade edilmelidir. Bilindiği gibi Câhiliye dönemi şairlerinden İmruu'l-Kays'la birlikte kasidelere atlâl bölümü ile yani sevgilinin terkedilmiş ve harap olmuş yurdunun önünde ağlanan beyitlerle başlamak bir gelenek haline gelmiştir.⁹ Bu tarz beyitlerde her ne kadar odak noktası sevgili olsa da ve Endülüs dönemindeki kadar mamur ve gelişmiş şehirlerden bahsetmek mümkün olmasa da, ortada bir zamanlar yaşanan yurt ve bu yurt önünde derin bir hüznün içerisinde ağlayan şair söz konusu olduğu için atlâl konulu beyitlerin şehir mersiyelerinin ilk nüveleri olduğunu söylemek mümkündür. Câhiliye ve Emevî dönemlerinde şehir mersiyelerinin bir şiir türü olarak tam anlamıyla temâyüz etmediği de bir gerçektir. Zira bu dönemlerde yerleşik ve gelişmiş bir şehir için söylenen mersiyelerin sayısı oldukça azdır. Ancak Abbâsiler devrine gelindiğinde İslam coğrafyası olabildiğince genişlemiş, fethedilen şehirlere ek olarak yeni şehirler de kurulmuştur. Ancak savaşlar ve iç çekişmeler farklı zamanlarda bazı şehirlerin harap olmasına sebep olmuştur. Bu noktada şairler, yukarıda da ifade edildiği üzere, yaşadıkları şehirlerin, gözlerinin önünde yok olmasına kayıtsız kalamamış ve hissettikleri derin hüznü bu şehirler için kaleme aldıkları mersiyelerle dile getirmişlerdir.¹⁰

Bu makalede Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edilip şehrin maddi ve manevi anlamda sahip olduğu pek çok zenginliğin yerle bir edildiği, *Nekbetu Bağdâd/Bağdat felaketi* olarak da anılan olayın Arap şiirindeki tezahürleri Şemseddîn el-Kûfî'nin *Kaside-i Nûniyye*'si özelinde irdelenecektir. İnsanlık kültür ve medeniyetini derinden sarsan bu olayı, şairler gözüyle anlamının meseleye farklı bakış açıları katacağı düşünüldüğünden edebiyat alanında yapılacak bu tarz çalışmaların önemli olduğu söylenebilir. Öte yandan Şemseddîn el-Kûfî'nin şiirleriyle ilgili olarak ülkemizde yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ömer Ünal'ın "Sa'dî Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi" isimli makalesinde ise Sa'dî Şîrâzî'nin Arap dilinde kaleme aldığı şiirlerin dil ve üslup bakımından incelemesi yapıldıktan sonra kısaca Bağdat felaketine değinilmekte ve şairin Bağdat için söylediği 92 beyitlik mersiyenin Arapça metni ve tercümesi verilmektedir.¹¹ Şemseddîn el-Kûfî'nin Bağdat için söylediği mersiyenin ele alındığı bu çalışmada ise konunun tarihsel arka planıyla ilgili olarak verilecek bilgilerin ardından, Ebû Ya'kûb İshâk b. Hassân el-Hureymî (öl. 214/829 [?]), İbn Ebi'l-Yusr (672/1273) ve Sa'dî Şîrâzî (öl. 691/1292) gibi şairlerin beyitlerinden örneklerle, bu elim olayın şiir dünyasındaki akislerine temas edilecektir. Ardından da Şemseddîn el-Kûfî'nin kasidesi muhteva, dil ve üslup bakımından incelenerek mesele detaylı olarak ele alınacaktır.

⁹ Ebû Ali el-Hasen b. Raşîk el-Ezdî el-Kayravânî, *el-Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1981), 1/75-76; Yûsuf Huseyn Bekkâr, *Binâu'l-kaside fî'n-nakdi'l-Arabîyyi'l-kadîm fî dav'i-n-nakdi'l-hadîs* (Beirut: Dâru'l-Endelus, ts.), 212; Huseyn Atvân, *Mukaddimetu'l-kasîdeti'l-Arabîyye fî's-şî'ri'l-câhilî* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1970), 116.

¹⁰ Timurtaş, "Bir Şehir Mersiyesi Örneği", 218-219; Bu noktada İbn Şuheyd el-Endelûsî (ö. 426/1035), İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064), İbn Şeref el-Kayrevânî (ö. 460/1068), İbn 'Assâl (ö. 487/1094), Abdulcabbâr b. Hamdîs es-Sıkkîlî (ö. 527/1133, İbrâhîm b. Ebi'l-Feth Abdullâh b. Hafâce [ö. 533/1138] ve Ebu'l-Bekâ er-Rundî (ö. 688/1284) gibi pek çok şairin Endülüs şehirleri için kaleme aldığı mersiyeleri zikretmek mümkündür. Bu mersiyeler ve genel özellikleri için bk. Yakup Göçemen, "Câhiliyeden Endülüs'ün Yıkılışına Kadar Arap Edebiyatında Şehir Mersiyeleri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (29 Haziran 2020), 298 vd.

¹¹ bk. Ömer Ünal, "Sa'dî Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 6/21 (2006), 89-110.

1. Moğolların Bağdat'ı İşgali ve Bu Olayın Şairler Üzerindeki Etkisi

Bağdat, Abbâsî halifesi el-Mansûr tarafından 8. yüzyılda kurulmuş ve barış yurdu anlamında *Medinetü's-selâm* olarak adlandırılmıştır.¹² Farklı halifeler döneminde inşa edilen sarayları, camileri, Bağdat, Nizâmiye ve Mustansırıyye gibi medreseleri, Beytülhikme gibi ilim merkezleri ve sayısız eserleri ile asırlar boyunca İslam ilim, kültür ve medeniyetinin en önemli şehirlerinden birisi olmuştur. Ancak şehir tarihsel süreçte yaşanan pek çok acı olaya ve yıkıma da şahit olmuştur. Şehrin ilmî, sosyal ve kültürel dokusuna zarar veren bu olaylar edebî çevrelerde de yankı bulmuş başta şiirler olmak üzere farklı edebî türlerde Bağdat'ın yaşadığı yıkımların yarattığı tesirler ortaya konmuştur. Bu yıkımlar bazen iç çekişmeler bazen de dış ülkelerle yapılan savaşlar neticesinde gerçekleşmiştir. Örneğin Hârûnürreşîd'in 193/809 yılında vefat etmesinin ardından oğulları Emîn ile Me'mûn arasında cerayan eden iç savaşta binlerce insan ölürlen şehrin pek çok önemli yapısı da zarar görmüştür.¹³ Bu noktada yukarıda da ifade edildiği üzere Amr b. 'Abdumelik el-Verrâk (öl. 200/815), Ebû Ya'kûb İshâk b. Hassân el-Hureymî gibi şairler Bağdat için mersiyeler söylemiş ve şehir mersiyesi türünün ilk ve önemli örneklerini ortaya koymuşlardır. Özellikle el-Hureymî'nin¹⁴ kasidesi bu noktada öne çıkmış ve büyük beğeni toplamıştır. Bu uzun kasidenin giriş kısmında fitne zamanından önce Bağdat'ta yaşanan güzel günleri ve şehrin sahip olduğu farklı güzellikleri tasvir eden el-Hureymî, bu girişin ardından şu dizeleriyle esas konuya başlamış ve Bağdat'ın içine düştüğü hali özetlemiştir:¹⁵ [Münserih]

فَأَيْهَا أَصْبَحَتْ خَلَايَا مِنْ أَلْ
 إِنْسَانٍ قَدْ أَذْمَيْتَ مُحَاجِرُهَا
 قَفْرًا خَلَاءَ تَعْوَى الْكِلَابِ بِهَا
 يُنْكِرُ مِنْهَا الرُّسُومَ زَائِرُهَا
 وَأَصْبَحَ الْبُؤْسُ مَا يُفَارِقُهَا
 إِلْفًا لَهَا وَالسُّرُورُ هَاجِرُهَا

(Bağdat) bahçeleri kana bulanana, insanların olmadığı bir yer haline geldi.

Köpeklerin uluduğu, ziyaret edenin nişanelerini tanıyamadığı ıssız bir çöl oldu.

Sefalet, ülfet kurup ayrılmaz oldu oradan. Mutluluk ise terk etti orayı.

Tarihinin belirli dönemlerinde bu iç siyasî çekişmelerle boğuşan Bağdat, tarihinin en büyük yıkımını elbette Moğol işgali ile birlikte yaşamıştır. Bilindiği üzere Moğollar 1218 yılından itibaren İslam dünyasının önemli şehirlerine akınlar yapmaya başlamışlardır. Nitekim Hârizmşahlar Devleti'nin de yıkılmasıyla Moğollar karşısında direnecek önemli bir güç kalmamış ve Buhara, Semerkant, Taşkent ve Belh gibi İslam medeniyetinin önemli kentlerini tahrip eden Moğollar 1258 yılında Bağdat'ı kuşatarak ele geçirmiştir. Bu aşamadan sonra Moğol hükümdarı Hülagû şehirde tam anlamıyla bir katliam yapmıştır. Yıkılan camiler ve yakılan kitaplarla şehirde ilmî ve kültürel anlamda büyük bir yıkım ve felaket yaşanmıştır.¹⁶ Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edilmesi tüm Müslümanların olduğu gibi şairlerin de iç dünyasında onulmaz yaralar açmıştır. Bu acı olaya ve peşinden yaşananlara sessiz ve tepkisiz kalamayan

¹² Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 2/421; Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr el-Herevî, *el-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât* (Kahire: Mektebetu's-Sekâfetu'd-Dîniyye, 1423), 66.

¹³ bk. Abdülazîz ed-Dürî, "Bağdat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/427 vd.

¹⁴ Bk. İsmail Durmuş, "Hureymî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/385-387.

¹⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407), 5/77.

¹⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/37.

şairler başta Bağdat olmak üzere harap olan farklı şehirler için mersiyeler kaleme almışlardır.¹⁷ İbn Ebi'l-Yusr (672/1273)¹⁸ bunlardan biridir:¹⁹ [Basît]

لِسَائِلِ الدَّمْعِ عَنْ بَعْدَادِ أَحْبَابُ فَمَا وَفُوفُكَ وَالْأَحْبَابُ قَدْ سَارُوا
يَا زَائِرِينَ إِلَى الزُّورَاءِ لَا تَفْدُوا فَمَا بِدَاكِ الْجَمَى وَالْدَّارُ دِيَارُ
تَاجُ الْخُلَافَةِ وَالرَّبِيعِ الَّذِي شَرَفَتْ بِهِ الْمَعَالِمُ قَدْ عَفَاهُ إِفْقَارُ
أَضْحَى لِعَطْفِ الْبَلَى فِي رَبِيعِهِ أَنْزُ وَلِلدُّمُوعِ عَلَى الْآثَارِ آثَارُ
يَا نَارَ قَلْبِي مِنْ نَارِ لِحْرَبٍ وَعَى شَبَّتْ عَلَيْهِ وَوَاقِي الرَّبِيعِ إِغْصَارُ

Gözyaşı dökene Bağdat'tan haberler var. Dostlar çekip gitmişken [orada] durman neye yarar!

Ey yolcular, gitmeyin Zevrâ'ya! Zira o yurttan kimsecikler yoktur.

*Hilafet tacını ve de mekânların kendisiyle şeref bulduğu meskenini yerle yeksan etti
issizlik.*

Musibetin [oraya] meyletmesinin meskenlerinde izleri oldu. Gözyaşlarının da [Bağdat'ın] eserlerinin üzerinde izleri oluştu.

Uğultulu bir savaşın orada tutuşan ateşinden dolayı eyvahlar olsun benim kalbimin yangınına!

Yaşanan bu olaylar sadece Arap şairleri değil Bağdat'ta olmadıkları halde yaşanan acı-
ları yüreklerinde hisseden farklı milletlerden şairleri de derinden sarsmıştır. Nitekim Fars
edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan Sa'dî Şîrâzî (öl. 691/1292) Bağdat için Arapça
bir mersiye kaleme almış ve üzüntüsünü söz konusu kasidenin ilk beyitlerinde şu şekilde dile
getirmiştir:²⁰ [Tavîl]

¹⁷ Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *el-Muğûl (et-Tatâr) beyne'l-intişâr ve'l-inkisâr* (Mısır: el-En-
delusu'l-Cedîde, 2009), 9; Abdülhakîm Râdî vd., *Evrâku Bağdâd* (Kahire: el-Hey'etu'l-Âmme li
Kusûri's-Sekâfe, 2003), 249 vd.

¹⁸ Kaynaklarda tam adı Takıyyuddîn Muhammed İsmâîl b. İbrâhîm b. Ebi'l-Yusr Şâkir b. Abdullâh et-
Tenûhî ed-Dimaşkî olarak geçmektedir. 589/1193 yılında doğmuş ve 672/1273 yılında vefat etmiş-
tir. Kaleme aldığı şiirleri beğeni toplayan İbn Ebi'l-Yusr divan kâtipliği görevinde de bulunmuştur.
Bk. Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî, *Fevâtu'l-vefeyât ve'z-zeyl
'aleyhâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1973), 1/170.

¹⁹ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-
meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdusselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 48/27-
28.

²⁰ Mersiyenin Arapça metninin tamamı ve tercümesi için bk. Ünal, "Sa'dî Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve
Bağdat Mersiyesi", 100-107.

حَبَسْتُ بِجَفَنِي الْمَدَامِغَ لَا تَجْرِي
فَلَمَّا طَغَى الْمَاءُ اسْتَطَالَ عَلَى السَّكْرِ
نَسِيمٌ صَبَا بَعْدَ بَعْدٍ خَرَابِهَا
تَمَنِّيْتُ لَوْ كَانَتْ تَمْرٌ عَلَى قَبْرِي
لَأَنَّ هَلَكَ النَّفْسَ عِنْدَ أُولَى النَّهْيِ
أَحَبُّ لَهُمْ مِنْ عَيْشٍ مُنْقِضِ الصِّدْرِ

Gözyaşlarımı, akmasının diye gözkapaklarımda hapsedsem de, gözyaşım taşınca sarhoşluğa davetiye çıkardı.

Bağdat'ın sabâ rüzgârının, oranın harabeye dönüşmesinin ardından, kabrime uğramasını ne kadar da istemiştin.

Çünkü akıl sahipleri nezdinde, kişinin ölümü göğsü daralmış bir şekilde yaşamaktan evlâdır.

Bağdat'a Moğol istilasının ardından mersiye yazan şairlerden biri de Şemseddîn el-Kûffî'dir (öl. 675/1256). Çalışmanın bundan sonraki aşamasında öncelikle Şemseddîn el-Kûffî'nin hayatı ve şairliği hakkında kısa bir bilgi verilecek ardından da çalışmanın konusu olan *Kaside-i Nûniyye*'sinin tercümesi ve edebî tahlili yapılacaktır.

2. Şemseddîn el-Kûffî'nin Hayatı ve Şairliği

Tam adı; Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ali b. Ubeydullâh b. Dâvud b. Muhammed b. Ali el-Ebrâzî el-Hâşimî el-Kûffî el-Hanefî el-Vâ'iz'dir.²¹ 623/1226 yılında Kûfe'de doğmuştur. Dönemin seçkin edebiyatçı, âlim ve şairlerinden biri olarak kabul görmüştür. Tutûşiye Medresesi'nde ders verirken Câmîu's-Sultân'da Cuma hutbelerini irat etmiş Bâb-ı Bedr'de ise irşâd ve vaaz faaliyetlerini sürdürmüştür.²²

Şiirleri edebî açıdan kaliteli olarak nitelenen²³ Şemseddîn el-Kûffî ilmi, edebiyatı seven ve kendisini küçük yaşından itibaren ilim öğrenmeye teşvik eden bir aileye mensuptur. 656/1258 yılında Moğolların Bağdat'ı işgal edip yerle bir etmesine şahit olmuş ve bu olay şiirlerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle kendisine *Şâiru Nekbeti Bağdâd* (Bağdat Felaketi Şairi) unvanı verilmiştir. Bu işgalden sonra Bağdat'ta yaklaşık 20 yıl yaşamış²⁴ ve bir rivayete göre 675/1277 yılında²⁵ diğer bir rivayete göre ise 676/1278 yılında²⁶ vefat etmiştir.

Şiirlerinde özellikle aile fertlerine, dostlarına, dostlarının çocuklarına ve Moğol istilasıyla yıkıma uğrayan Bağdat şehrine söylediği mersiyeler ön plana çıkmaktadır. Cinas, tıbâk ve raddu'l-acuz 'ala's-sadr gibi lafızla ilgili sanatları yoğun bir biçimde kullanan şair özellikle

²¹ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Türkî Mustafâ el-Arnâvut (Beyrut: Dâru l-hyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2000), 2/70.

²² Kemâleddîn Ebu'l-Fadl Abdurrezzâk b. Ahmed b. el-Fûtî eş-Şeybânî, *el-Havâdisu'l-câmi'a ve't-tecâribu'n-nâfi'a fi'l-mi'eti's-sâbi'a*, thk. Mehdî en-Necm (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2003), 275; Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî, *Fevâtu'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1974), 4/102.

²³ Bk. Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî, *Uyûnu't-tevârih*, thk. Nebîle Abdumun'im Dâvud - Faysal es-Sâmîr (Bağdat: Dâru'l-Hurriyye, 1984), 21/107; İbnu'l-Fûtî, *el-Havâdisu'l-câmi'a ve't-tecâribu'n-nâfi'a fi'l-mi'eti's-sâbi'a*, 275.

²⁴ Bk. Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ali b. Ubeydullâh b. Dâvud b. Muhammed b. Ali el-Ebrâzî el-Hâşimî el-Kûffî, *Dîvân*, thk. Nâzım Raşîd Şeyhû (Amman: Dâru'z-Ziyâ', 2006), 11 vd.

²⁵ İbnu'l-Fûtî, *el-Havâdisu'l-câmi'a ve't-tecâribu'n-nâfi'a fi'l-mi'eti's-sâbi'a*, 275; el-Kutubî, *Fevâtu'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, 1974, 4/102.

²⁶ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/70.

mersiyelerinde meselenin daha çok anlam boyutuna önem vermekte ve anlamla ilgili sanatları da ustalıkla kullanmaktadır.²⁷

Şemseddin el-Küffî'nin mersiye, gazel, vasf ve medih gibi farklı konulardan oluşan ve farklı kaynaklarda dağınık halde bulunan şiirleri Nâzım Raşid Şeyhû tarafından bir araya getirilerek 2006 yılında *Divânu Şemseddîn el-Küffî* adıyla neşredilmiştir.

3. Kasîde-i Nûniyye²⁸ ve Tercümesi

	[الكامل]	
مِنْ بَعْدِ بُعْدِكُمْ فَمَا أَجْفَانِي	إِنْ لَمْ تَقْرَحْ أَنْمَعِي أَجْفَانِي	1
مَا رَاقَهُ نَظْرٌ إِلَى إِنْسَانٍ	إِنْسَانٌ عَيْنِي مُذْ تَنَاءَتْ دَارُكُمْ	2
وَلِسَاعَةِ التَّوْدِيْعِ لَا أَحْيَانِي	يَا لَيْتَنِي قَدْ مِتُّ قَبْلَ فِرَاقِكُمْ	3
خَالِي وَخَلَانِي بِلَا خَلَانٍ	مَا لِي وَلِلْأَيَّامِ شَتَّتْ صَرْفُهَا	4
أَهْلِي وَلَا جِيرَانُهَا جِيرَانِي	مَا لِلْمَنَازِلِ أَصْبَحَتْ لَا أَهْلَهَا	5
غَيْرُ الْبَلَى وَالْهَدْمِ وَالتَّيْرَانِ	وَحَيَاتِكُمْ مَا حَلَّهَا مِنْ بَعْدِكُمْ	6
وَوَقَفْتُ فِيهَا وَقْفَةَ الْحَيْرَانِ	وَلَقَدْ قَصَدْتُ الدَّارَ بَعْدَ رَجِيلِكُمْ	7
فَتَكَلَّمْتُ لَكِنْ بَغَيْرِ لِسَانٍ	وَسَأَلْتُهَا لَكِنْ بَغَيْرِ تَكَلُّمٍ	8
كَانُوا هُمْ الْأَوْطَارُ فِي الْأَوْطَانِ	نَادَيْتُهَا يَا دَارُ مَا صَنَعَ الْأَوْلَى	9
ذُلًّا تَخِرُّ مَعَاقِدَ التَّيْجَانِ	أَيْنَ الَّذِينَ عَاهَدْتَهُمْ وَلِعَرِّهْمُ	10
يَبْكِي الْهَدَى وَشَعَائِرَ الْإِيمَانِ	كَانُوا نُجُومَ مَنْ أَقْتَدَى فَعَلَيْهِمْ	11
وَتَبَدَّلُوا مِنْ عَرِّهِمْ بِهَوَانِ	قَالَتْ عَدُوًّا لَمَّا تَبَدَّدَ شَمْلُهُمْ	12
أَبْدًا وَيَخْرُجُ مِنْ أَعْرَ مَكَانِ	كَدَمِ الْفَصَادِ يُرَاقُ أَرْذَلُ مَوْضِعِ	13

²⁷ Zîne Abdülcebbar Muhammed, "Melâmih uslûbiyye fi şî'ri Şemsiddîn el-Küffî", *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb* 97 (2001), 105.

²⁸ Şemseddîn el-Küffî, *Divân*, 66-74.

أَفْتَنَهُمْ غَيْرَ الْحَوَادِثِ مِثْلَمَا	14	أَفْتَنْتُ قَدِيمًا صَاحِبَ الْإِيوَانِ
لَمَّا رَأَيْتُ الدَّارَ بَعْدَ فِرَاقِهِمْ	15	أَصْحَتْ مُعْطَلَةً مِنَ السَّكَّانِ
مَا زِلْتُ أَبْكِيهِمْ وَالنُّمَّ وَحُشَّةً	16	لِجَمَالِهِمْ مُسْتَهْدِمِ الْأَرْكَانِ
حَتَّى رَأَى لِي كُلُّ مَنْ لَا وَجْدَهُ	17	وَجْدِي وَلَا أَشْجَانُهُ أَشْجَانِي
أَتَرَى تَعُودُ الدَّارُ تَجْمَعُنَا كَمَا	18	كُنَّا بِكُلِّ مَسْرَةٍ وَتَهَابِي
إِذْ نَحْنُ نَعْتَمُّ الزَّمَانَ وَنَحْتَبِي	19	بِيَدِ الْأَمَانِ قُطُوفَ كُلِّ أَمَانِي
وَالدَّهْرُ تَخْدُمُنَا جَمِيعَ صُرُوفِهِ	20	وَالْوَقْتُ يُعْدِينَا عَلَى الْغَدْوَانِ
وَالْعَيْشُ غَضٌّ وَالذُّنُوبُ مُمَرِّقٌ	21	بِيَدِ الْوَصَالِ مَلَابِسَ الْهَجْرَانِ
هَيْهَاتَ قَدْ عَزَّ اللَّقَاءُ وَسَدَّدَتْ	22	طُرُقَ الْمَزَارِ طَوَارِقُ الْحَدَثَانِ
لِي أُرِيدُ نَاطِرِيَّ وَلَا أَرَى الْمَا	23	أَحْبَابَ بَيْنَ جَمَاعَةِ الْإِخْوَانِ
حَيْرَتِي وَحَدَّتِي وَآلِهْفِي وَآ	24	حَرَ قَلْبِي الْعَانِي وَحُشَّتِي وَآ
سِرْتُمْ فَلَا سَرَتِ النَّسِيمِ وَلَا	25	زَهْرٌ وَلَا مَاسَتْ غُصُونُ الْبَانِ
لِي أَيْسَى بَعْدَكُمْ إِلَّا الْبُكََا مَا	26	وَالنُّوحُ وَالْحَسْرَاتُ وَالْأَحْزَانِ
يَا لَيْتَ شِعْرِي أَيْنَ سَارَتْ	27	أَمْ أَيْنَ مُوْطِنُكُمْ مِنَ الْبُلْدَانِ

زَهَا

عَيْسُكُمْ

1- Eğer gözyaşlarım yaralamaz ise göz kapaklarımı ayrılığınızın ardından, işte o zaman en kalpsiz kişi olurum!

2- Gözbebeğim yurdunuzdan ayrı düşeli, hiçbir insana bakmak hoşuna gitmedi.

3- Keşke ölmüş olsaydım firâkınızdan evvel de ayrılık vaktini yaşamasaydım.

4- Ne derdim vardı zamanla ki darmadağın etti ve dostsuz bıraktı beni!

5- Ne olmuş [o] evlere ki; ne sâkinleri yakınım ne komşuları komşum!

6- Ant olsun ki sizden sonra oraya yerleşen sadece köhnelik, yıkım ve yangınlar oldu.

7- [O] yurda yöneldim, ayrılığınızdan sonra. Ve şaşkın şaşkın durdum orada.

8- [Sorular] sordum ona, ama konuşmadan! O da konuştu, ama dili olmadan!

9- Seslendim ona: Ey Yurt! [Bu] topraklarda arzuların gerçekleştiği kimseler ne yaptılar [sana]?

10- Nerede o ahit verdiklerim? Kudretlerinden dolayı korkuyla boyun eğdi onlara krallar.

11- [Kendilerine] tabi olanların yıldızlarıydı onlar. Hak yol ve de iman nişaneleri onlar için ağlar.

12- Dedi ki: Gittiler, darmadağın olunca. İzzetlerini de zilletle değiştiler.

13- Damardaki kan gibi, en aziz yerden çıktığı halde sonsuza dek en rezil yere akıtılan.

14- Onları yok eden, eskiden "Eyvan" sahibini²⁹ de yok eden olayların benzeridir ancak.

15- Ayrılıklarının ardından ahalisiz kalmış bir halde yurdu gördüğümünden mütevellit,

16- Ağlar dururum onlar için. Güzelliklerinden ayrı düştüğümünden de öper dururum dört bir köşesinin yıkıntılarını.

17- Öyle ki yas tutar benim için aşkı aşkım, dertleri derdim olmayan herkes.

18- Acaba tekrar bir araya getirir mi bizi [bu] yurt, her sevinç ve kutlamada olduğumuz gibi?

19- Hani fırsat bilirdik zamanı ve barışın gölgesinde her bir arzunun meyvelerini dererdik!

20- Kaderin bütün cilveleri hizmet ederdi bize ve düşmana karşı destek olurdu bize zaman.

21- Işıltılıydı zaman. Yakınlığımız vuslat eliyle paramparça ederdi hicran elbiselerini.

22- Heyhat! Kavuşmak zorlaştı. Ziyaretgâh yollarını kapattı felaketler.

23- Tekrar tekrar bakıyorum ama göremiyorum sevdiğilerimi kardeşler topluluğu arasında, neden?

24- Eyvahlar olsun yalnızlığımıza, şaşkınlığımıza, ıssızlığımıza ve kalbimin acı veren yangınına!

25- Çekip gittiniz ya ne meltem esti, ne bir çiçek açtı ne de bân ağacının dalları salındı.

26- Ağlamaktan, dövünmekten, hasretlerden ve hüznlerden gayrı yoldaşım kalmadı sizden sonra.

27- Bilebilseydim keşke, develerinizi nereye gitti ya da hangi diyarlardadır yurdunuz!

4. Kasîde'nin Muhtevası ve Yapısı

Câhiliye döneminde kasideye sevgilinin terk edilmiş diyarında ağlayarak başlamak ve sevgiliyi tasvir etmek (atlâl ve nesîb), ardından çöl yolculuları ve tasvirleri ile devam etmek ve peşinden de medih, fahr gibi esas konuya geçiş yapmak bir gelenek haline gelmiştir.³⁰ O dönemde görülen bu muhteva planının sonraki dönemlerde de aynen uygulanması gerekip gerekmediği konusunda sonraki dönemlerde farklı görüşler ileri sürülmüş, şairlerden de bu geleneğe bağlı kalanlar olduğu gibi kendi anlayışını şiirlere yansıtanlar da olmuştur. Bu durum elbette şiirin hangi konu da yazıldığıyla da doğrudan ilintilidir. Nitekim mersiyelerde medih şiirlerinde olduğu gibi kasideye nesîb/gazel bölümüyle başlamak şairlerin başvurdukları bir yöntem değildir.³¹ Şemseddîn el-Küffî'nin kasidesi bu bağlamda ele alındığında yukarıda ifade edildiği gibi klasik tarzda bir muhteva planına sahip olmadığı görülecektir. Zira 27 beyitten meydana gelen kasidenin içerisinde yer alan konulara göre karşımıza şu şekilde bir muhteva planı çıkmaktadır:

²⁹ Şair burada Bağdat yakınlarında Arsakî hânedanının başşehri Ktesifon'da Sâsânî Hükümdarı I. Şahpûr (241-272) tarafından yaptırılan Hüsrev Sarayı'nın, Eyvân-ı Kisrâ adıyla bilinen taht eyvanının kalıntısına telmihte bulunmaktadır. Eyvan ile ilgili bilgi için bk. Engin Beksaç, "Eyvan", *Türkiye Diyanet Vakti İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/12.

³⁰ Nihad Mazlum Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 60-61.

³¹ İbn Raşık el-Kayravânî, *el-Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbih*, 2/151.

Tablo 1: Kasîde-i Nûniyye'nin Muhteva Planı

1-4. beyit	•Ayrılkıktan şikâyet
5-14. beyit	•Moğol işgalinin Bağdat üzerindeki etkileri
15-17. beyit	•Bağdat'ta yaşanan yıkımın şair üzerindeki etkileri
18-21. beyit	•Eski günlere özlem
22-27. beyit	•Ayrılkıktan şikâyet

Görüldüğü üzere şair mukaddime bölümünde dostlarından ayrı kalmaktan ve zamanın kendisine gösterdiklerinden şikâyet etmiştir. Ağlamaktan göz kapakları yara olmuş, dostlarından ayrı düştükten sonra hiçbir insanla bağ kuramamıştır. Bu ayrılık ona ölmeyi yeğleyecek kadar ağır gelmiştir. Zamandan da şikâyet ederek sitemini dile getirmiştir. Ana konunun bir şehre ağıt yakmak olduğu göz önünde bulundurulduğunda kasideye bu duygularla başlamanın, okuyucuyu meraklandırın ve şairin bu denli acı çekmesine sebep olan hususu sorgulamasına sevk eden başarılı bir mukaddime bölümü olduğu söylenebilir.

Şair bu girişin ardından 5. beyitle birlikte Moğolların Bağdat'ı işgal etmesiyle ortaya çıkan sahneyi dokunaklı bir üslupla tasvir etmektedir. Bu noktada iki temel hususa vurgu yapılmaktadır. Bunlardan ilki Bağdat'ın yakılıp yıkıldığı, insanların katledilerek yahut göçe mecbur bırakılarak evlerinden, yurtlarından edildiğidir. Bu noktada verilen bilgiler tarihsel gerçeklerle de paralellik arz etmektedir. Şu iki beyitte bu durum açıkça ifade edilmiştir:³²

أَهْلِي وَلَا جِيرَانَهَا جِيرَانِي	مَا لِلْمَنَازِلِ أَصْبَحَتْ لَا أَهْلَهَا	5
عَيْرُ الْبَيْتِ وَالْهَدْمِ وَالنَّيْرَانِ	وَحَيَاتِكُمْ مَا حَلَّهَا مِنْ بَعْدِكُمْ	6

5- Ne olmuş [o] evlere ki ne sakinleri yakınım ne komşuları komşum!

6- Ant olsun ki sizden sonra oraya yerleşen sadece köhnelik, yıkım ve yangınlar oldu.

³² Şemseddîn el-Kûfî, *Divân*, 66.

Şairin vurguladığı ikinci temel mesele ise işgalin siyasî ve dinî sonuçlarıdır. Zira Abbâsî hilafeti son bulmuş, eski kudretli ve şaşalı günlerin yerine sefalet gelmiştir. Hâmî konomunda olan Halife düştüğü için İslamî değerler de adeta savunmasız kalmıştır. Şu üç beyitte bahsedilen bu hususlar veciz bir şekilde dile getirilmiştir:³³

أَيْنَ الَّذِينَ وَعَدْتُهُمْ وَلِعَرَّهْمُ	ذُلًّا تَخِرُّ مَعَاقِدَ التَّيْجَانِ	10
كَانُوا نُجُومَ مَنْ افْتَدَى فَعَلَيْهِمْ	يَبْجِي الْهُدَى وَشَعَائِرَ الْإِيمَانِ	11
قَالَتْ عَدُوًّا لَمَّا تَبَدَّدَ شَمْلُهُمْ	وَتَبَدَّلُوا مِنْ عَرَّهْمُ بِهَوَانِ	12

10- Nerede o ahit verdiklerim? Kudretlerinden dolayı korkuyla boyun eğdi onlara krallar.

11- [Kendilerine] tabi olanların yıldızlarıydı onlar. Hak yol ve de iman nişaneleri onlar için ağlar.

12- Dedi ki: Gittiler, darmadağın olunca. İzzetlerini de zilletle değiştiler.

İslam dünyası üzerinde dinî ve siyasî anlamda böylesine yıkıcı etkileri olan bu olay elbette Şemseddîn el-Kûfî'nin iç dünyasını da hüzne boğmuştur. Dolayısıyla şair Bağdat'ın içerisinde düştüğü hali anlattığı bölümün hemen ardından 15-17. beyitlerde bu olayın kendisinde uyandırdığı duyguları dile getirmiş, sürekli ağlayıp yas tuttuğunu ifade ederken teselli bulmak adına şehrin kalıntılarını öptüğünü belirtmiştir.

18-21. beyitlerde şair okuru eskilere götürmüş, barış içerisinde yaşanan güzel ve mutlu günlere olan özlemini dile getirmiştir. Kasidenin son kısmında ise yani 22-27. beyitlerde de mukaddime bölümünde olduğu gibi dostlarından, sevdiklerinde ayrı kalmaktan dem vurmıştır.

4.2. Kasidenin Dil ve Üslup Bakımından Değerlendirmesi

Dil vasıtasıyla duygu ve düşüncelerin aktarılma biçimini üslup olarak ifade etmek mümkündür. Bir edebiyat eserinde dil ve üslup birbirinden ayrı düşünülemez iki kavramdır. Zira dil, kelimeler ve bu kelimelerin oluşturduğu anlamlarla ilgili üslup denildiğinde daha çok bu kelimelerin söz içerisinde kazandığı değerler akla gelmektedir.³⁴ Dolayısıyla üslup incelemesinde meselenin belagatle ilgili boyutu da son derece önemlidir. Şimdi Şemseddîn el-Kûfî'nin kasidesine dil ve üslup penceresinden kısaca bakılacak, şiirinde öne çıkan belagat sanatları da tespit edilerek anlatım biçimiyle ilgili olarak genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

4.2.1. Kelime Tercihleri ve Cümle Türleri

Belagat ilminde fasih bir kelime; telaffuzda kolaylık, sarf kurallarına uygunluk ve anlamda netlik özelliklerine sahip olmalıdır.³⁵ Dolayısıyla edebî bir üründe sıfatları, mahreçleri

³³ Şemseddîn el-Kûfî, *Divân*, 74.

³⁴ İbrahim Fidan, *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 216-217.

³⁵ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Yûsuf es-Sumeylî (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 20.

1170 | Mücahit Küçüksarı. Bağdat'ın Moğollar Tarafından İşgalinin Arap Şiirindeki Yankıları...

ve hareke geçişleri kolay, şâz kullanımlardan uzak ve herkes tarafından kolaylıkla anlaşılması mümkün kelimelerin tercih edilmesi önemlidir.³⁶ Öte yandan şiirde ele alınan konunun ruhuna uygun, anlam bakımından zengin ve etkili kelimelerin seçilmesi de bu edebî eseri kalite bakımından daha üst bir seviyeye çıkaracaktır.³⁷

Şemseddîn el-Kûfî'nin kasidesi yukarıda sözü edilen hususlar çerçevesinde incelendiğinde telaffuzu kolay, sarf kurallarına uygun ve herkes tarafından bilinen anlamları olan kelimelerin tercih edildiği hemen dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kasidenin genel özelliğini de yansıtan aşağıdaki iki beyti örnek olarak vermek mümkündür:³⁸

زَهْرٌ وَلَا مَاسَتْ غُصُونُ الْبَانِ	سِرْتُمْ فَلَا سَرَتِ النَّسِيمِ وَلَا زَهَا	25
وَالنَّوْحُ وَالْحَسْرَاتُ وَالْأَخْرَانِ	لِي أُنَيْسَ بَعْدَكُمْ إِلَّا الْبُكَامَا	26

25- Çekip gittiniz ya ne meltem esti, ne bir çiçek açtı ne de bân ağacının dalları salındı.

26- Ağlamaktan, dövünmekten, hasretlerden ve hüznlerden gayrı yoldaşım kalmadı sizden sonra.

Görüldüğü üzere kelimelerin çoğu س (sîn), ر (râ), ن (nûn), م (mîm), ز (zâ) gibi dile kolay, kulağa da hoş gelen harfleri barındırmaktadır. Şairin bu tercihleri şiirin fonetik açıdan oldukça akıcı olmasını sağlamıştır. Öte yandan bu kelimeler belli düzeyde Arapça bilgisi olan herkesin anlayabileceği seviyededir.

Mersiye türünde yazılan şiirlerde üzüntü ve kederin özlem duygusuyla adeta yoğrulması gerektiği daha önce de ifade edilmişti.³⁹ Bu bakımdan kasidenin اذْمَع (gözyaşları), يَبْكِي (ağlıyor), رَأَى (ağıt yaktı), أَشْجَانُ (dertler), الْبُكَامَا (ağlamak), النَّوْحُ (dövünme), الْحَسْرَاتُ (hasretler), الْأَخْرَانِ (hüzünler) gibi doğrudan hüznü ifade eden lafızlarla ve فِرَاقُ (ayrılık), التَّوْدِيعُ (veda etmek), الْهَجْرَانِ (ayrılık), هَيْهَاتَ (ne kadar da uzak!) gibi özleme delalet eden kelimelerle örülü olması konunun ruhuna uygun sözcüklerin tercih edildiği noktasında ipuçları vermektedir.

Kasidenin cümle türleri açısından incelemesine geçmeden evvel, belagat ilminde cümlelerin; doğrulanma veya yalanlanma ihtimali olması hasebiyle “ihbârî” ve doğrulanma ya da yalanlanmaya kapalı olmaları itibarıyla de “inşâî” olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade etmek gerekmektedir. Her iki cümle türü de aslı anlamda kullanılabildiği gibi mütekellimin farklı ifade gayelerine de hizmet edebilmektedir.⁴⁰

Şemseddîn el-Kûfî kasidesinde genel olarak ihbârî cümleleri tercih etmiş olsa da özellikle duygularının yoğunluğunu daha çarpıcı bir biçimde karşı tarafa aktarabilmek adına birçok yerde te'accub (مَا أَجْفَانِي), istifhâm (أَيْنَ الدِّينِ عَهْدْتُهُمْ), yemin (وَخِيَاتِكُمْ), nidâ (يَا دَارُ) gibi inşâî cümle türlerine dâhil olan kalıpları da kullanmıştır.

İhbârî cümlelerde daha çok dış dünyanın olduğu haliyle muhataba aktarılması esas iken inşâî cümlelerde ise bu aktarımlarla birlikte mütekellimin yeni bir oluşum ortaya koyma gayreti öne çıkar.⁴¹ Aşağıdaki iki beyti bu bağlamda örnek olarak vermek mümkündür:⁴²

³⁶ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423), 1/129.

³⁷ Bekkâr, *Binâu'l-kasîde fi'n-nakdi'l-Arabîyyi'l-kadîm fi dav'i-n-nakdi'l-hadîs*, 140.

³⁸ Şemseddîn el-Kûfî, *Divân*, 74.

³⁹ İbn Raşîk el-Kayravanî, *el-Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbih.*, 2/147.

⁴⁰ Bk. el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bed'.*, 55 vd.

⁴¹ Tahsin Görgün, “İnşa-Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/339.

⁴² Şemseddîn el-Kûfî, *Divân*, 66.

إِنْسَانٌ عَيْنِي مُدُّ تَنَاءَتْ دَارُكُمْ	مَا رَاقَهُ نَظَرَ إِلَى إِنْسَانٍ	2
يَا لَيْتَنِي قَدْ مِتُّ قَبْلَ فِرَاقِكُمْ	وَلِسَاعَةِ التَّوَدِّيعِ لَا أَحْيَايَ	3

2- Gözbebeğim yurdunuzdan ayrı düşeli, hiçbir insana bakmak hoşuna gitmedi.

3- Keşke ölmüş olsaydım firâkınızdan evvel de ayrılık vaktini yaşamayıydım.

Şair ihbârî bir cümle kullandığı ilk beyitte bir vakayı yani dostlarının kendisinden uzaklaştığını, bu sebeple de başka insanları sevmeyi söyleyerek bir durumu okuyucuya yansıtmaktadır. Ancak inşâî cümle türlerinden temenni yapısını kullandığı ikinci beyitte yansıttığı bu durumun kendi açısından ölümden daha kötü olduğunu ifade ederek anlatıma kişisel katkısını yapmış olmaktadır.

4.2.2. Edebî Sanatlar

Kaleme alınan bütün şiirler beyan ve bedî' türündeki edebî sanatlar açısından ele alındığında pek çoğuna dair örnekler bulmak mümkündür. Ancak bu tarz çalışmalarda önemli olan her bir sanata dair örnek bulmak değil şiirde bir üslup biçimi olarak öne çıkan sanatları tespit etmektir. Bu bağlamda Şemseddîn el-Kûfî'nin kasidesi incelendiğinde dikkat çeken ilk sanat cinâs olmaktadır.

Lafızları aynı veya benzer olup anlamları farklı olan kelimelerin bir arada kullanılması olarak tanımlanan cinâs, farklı yönlerden pek çok çeşide ayrılabilir de temelde tâm ve nâkıs olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna göre söz konusu kelimelerde, harflerin türü, bu harflerin sıralanışları, hareketleri ve sayıları bakımından tam bir uyum varsa cinâs-ı tâm, vücûh-u erba'a da denilen bu özelliklerden birinde veya birkaçında eksiklik olursa cinâs-ı nâkıs vardır.⁴³ Şemseddîn el-Kûfî de her iki türe giren örneklerle şiirini zenginleştirmiştir. Kasidenin ilk iki beytini bu bağlamda örnek vermek mümkündür:⁴⁴

إِنْ لَمْ تُفَرِّحْ أَدْمِعِي أَجْفَانِي	مِنْ بَعْدِ بُعْدِكُمْ فَمَا أَجْفَانِي	1
إِنْسَانٌ عَيْنِي مُدُّ تَنَاءَتْ دَارُكُمْ	مَا رَاقَهُ نَظَرَ إِلَى إِنْسَانٍ	2

1- Eğer göz yaşlarım yaralamaz ise göz kapaklarımı ayrılığınızın ardından, işte o zaman en kalpsiz kişi olurum!

2- Gözbebeğim yurdunuzdan ayrı düşeli, hiçbir insana bakmak hoşuna gitmedi.

Görüldüğü üzere ilk beyitte yer alan göz kapakları ve kalpsiz kişi anlamlarında kullanılmış "أَجْفَانِي" lafızları, ikinci beyitte ise göz bebeği ve insan anlamlarında kullanılmış "إِنْسَان" lafızları arasında cinâs-ı tâm söz konusudur. Aşağıdaki beyitte ise şairin nâkıs cinâsa dair güzel bir kullanımı görülmektedir:⁴⁵

⁴³ İbn Raşîk el-Kayravânî, *el-Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbih*, 1/321 vd. Abdulkâhîr el-Curcânî, *Esrâru'l-belâğa*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Medenî, ts.), 7 vd.

⁴⁴ Şemseddîn el-Kûfî, *Dîvân*, 66.

⁴⁵ Şemseddîn el-Kûfî, *Dîvân*, 74.

إِذْ نَحْنُ نُعْتَمِرُ الزَّمَانَ وَنَجْتَبِي بِيَدِ الْأَمَانِ فَطُوفَ كُلِّ أَمَانِي

19- Hani fırsat bilirdik zamanı ve barışın gölgesinde her bir arzunun meyvelerini dererdik!

Burada yer alan cinâsın nakıs olmasının sebebi “الزَّمان”, “الأمان” ve “أمانِي” kelimeleri arasında harf türü ve sayıları bakımından farklılıklar olmasıdır.

Şiirinde lafzî bir söz sanatı olan cinâs sanatına çokça yer veren Şemseddîn el-Kûfî, anlam boyutunu arka plana atmamıştır. Nitekim mersiye konusunun doğası da bunu gerektirmektedir. Hal böyle olunca şairin cinâsı duygularını daha çarpıcı bir biçimde yansıtmak için bir araç olarak kullandığı söylenebilir.

Şiirde cinâsın dışında dikkat çeken bir diğer sanat ise; anlam bakımından zıt iki kelimenin aynı beyitte zikredilmesi olarak tarif edilen⁴⁶ ve anlama güzellik katan sanatlardan biri olan tıbâktır. Şemseddîn el-Kûfî söylediği mersiyesinde Bağdat'ın işgalden önceki ve sonraki durumuna dair iki tabloyu bizlere sunmaktadır. Bunu yaparken de aşağıda görüldüğü üzere aradaki zıtlığı ifade edebilmek için tıbâk sanatına başvurmuştur:⁴⁷

قَالَتْ غَدَا لَمَّا تَبَدَّدَ شَمْلُهُمْ وَتَبَدَّلُوا مِنْ عَزِهِمْ بِهَوَانِ 12

كَدِمَ الْفِصَادُ يِرَاقُ أَرْدَلُ مَوْضِعِ أَبَدًا وَيَخْرُجُ مِنْ أَعَزِّ مَكَانِ 13

12- Dedi ki: Gittiler; darmadağın olunca. İzzetlerini de zilletle değiştiler.

13- Damardaki kan gibi, en aziz yerden çıktığı halde sonsuza dek en rezil yere akıtılan.

Bağdat'ta halifeliğin sona ermesinin anlatıldığı bu iki beyitte yer alan “عَزَّ” ve “هَوَانِ” kelimeleri ile “أَرْدَلُ” ve “أَعَزِّ” kelimeleri arasında görüldüğü gibi tıbâk vardır. Bağdat'ın işgalden önceki ve sonraki hali de aslında tıpkı bu kelimeler gibi zıtlıklar barındırmaktadır. Şair aşağıdaki beyitte de Bağdat'ta yaşanan güzel günleri anlatırken aralarında tıbâk bulunan “الوصال” ve “الهجران” kelimelerini kullanmış ve işgal neticesinde ayrılıkların vuku bulduğuna vurgu yapmıştır:⁴⁸

وَالْعَيْشُ غَضٌّ وَالذُّنُوبُ مَمَرٌ بِيَدِ الْوَصَالِ مَلَابِسَ الْهَجْرَانِ 21

21- İşiltilydı zaman. Yakınlığımız vuslat eliyle paramparça ederci hicran elbiselerini.

Şemseddîn el-Kûfî mersiyesini kaleme alırken Bağdat şehrini adeta sevdiği bir insan gibi görmüştür. Bu durum, şiirde yer alan soyut ve somut pek çok olgunun meknî istiâre yoluyla insana benzetilmesi şeklinde de tezâhür etmiş ve şiirde anlatılan olaylardaki gerçeklik

⁴⁶ Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer, *Kitâbu'l-Bedi'* (Beyrut: Dâru'l-Mesîra, 1982), 36; Ebu'l-Mehâsin Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Ali b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb ve ġâyetu'l-ereb* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2004), 1/156.

⁴⁷ Şemseddîn el-Kûfî, *Dîvân*, 74.

⁴⁸ Şemseddîn el-Kûfî, *Dîvân*, 74.

hissini oldukça artırmıştır. Örneğin şair Bağdat'ın yıkımdan sonraki durumunu şöyle tasvir etmiştir:⁴⁹

وَحَيَاتِكُمْ مَا حَلَّهَا مِنْ بَعْدِكُمْ غَيْرَ الْبَلَى وَالْهَدْمِ وَالنَّيْرَانِ 6

6- Ant olsun ki sizden sonra oraya yerleşen sadece köhnelik, yıkım ve yangınlar oldu.

Görüldüğü üzere bu beyitte köhnelik, yıkım ve yangın gibi olgular bir şehre yerleşen insana benzetilmiştir. Müşebbeh bih durumundaki insan hafzedilip ona delalet eden “yerleşmek” fiili kullanıldığı için de istiâre mekniyye olmuştur. Diğer taraftan Bağdat'ın bizzat kendisi de insan gibi düşünülmüştür:⁵⁰

وَسَأَلْتُهَا لَكِنْ بِغَيْرِ تَكَلُّمٍ فَتَكَلَّمَتْ لَكِنْ بِغَيْرِ لِسَانٍ 8

8- [Sorular] sordum ona, ama konuşmadan! O da konuştu ama dili olmadan!

Başka bir beyitte ise şeâir-i imân ve hidayet kavramları meknî istiâre yoluyla insana benzetilmiştir:⁵¹

كَانُوا نُجُومَ مَنْ أَقْتَدَى فَعَلَيْهِمْ يَبْكِي الْهُدَى وَشَعَائِرَ الْإِيمَانِ 11

11- [Kendilerine] tabi olanların yıldızlarıydı onlar. Hak yol ve de iman nişaneleri onlar için ağlar.

Bu örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Ancak meselenin anlaşılması adına bu kadarıyla iktifa etmek uygun olacaktır.

Netice olarak, Kasîde-i Nûniyye'de lafızla ilgili söz sanatı olarak cinâsın öne çıktığı, anlamla ilgili söz sanatlarından biri olan tıbâk ile zıtlıklardan istifade ederek Bağdat'ta meydana gelenlerin daha iyi anlaşılır hale getirildiği ve meknî istiâre yoluyla yapılan insan benzetmeleri ile de şiirin sanki bir insana söylendiği izleniminin uyandırıldığı ifade edilmelidir.

Sonuç

Kurulduğu tarihten bu yana İslam kültür ve medeniyetinin en önemli şehirlerinden biri olan Bağdat tarihsel süreçte farklı felaketlerle yüzleşmiş bir şehirdir. Bu felaketlerin İslam dünyası ve hatta insanlık adına en tahrip edici ve en sarsıcı olanı şehrin 1258 yılında Moğollar tarafından işgal edilmesi ve ele geçirilmesidir. Bu olayın siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel vs. alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da ciddi yankıları olmuştur. Yaşananlara tepkisiz kalamayan şairlerin Bağdat için söylediği mersiyeler bu noktada öne çıkmaktadır. Öyle ki sadece Bağdat'ta yaşayan Arap şairler değil Fars edebiyatının önemli isimlerinden olan Sa'dî Şîrâzî gibi farklı milletlerden şairler de bu acı olay karşısındaki duygu ve düşüncelerini harap olan şehirler için söyledikleri mersiyelerle dile getirmişlerdir.

⁴⁹ Şemseddîn el-Kûfî, *Dîvân*, 74.

⁵⁰ Şemseddîn el-Kûfî, *Dîvân*, 74.

⁵¹ Şemseddîn el-Kûfî, *Dîvân*, 74.

1174 | Mücahit Küçüksarı. Bağdat'ın Moğollar Tarafından İşgalinin Arap Şiirindeki Yankıları...

623/1226 doğup 676/1278 yılında vefat eden ve sözü edilen felakete şahit olan Şemseddîn el-Kûfî de Bağdat için mersiyeler kaleme alan şairlerden biridir. Onun yaşadığı derin hüznü sadece Bağdat mersiyelerinde değil farklı konularda söylediği şiirlerinde de hissetmek mümkündür. Şairin Bağdat için söylediği en hoş mersiyelerden biri ise *Kasîde-i Nûniyye*'sidir.

Kasîdenin mukaddime bölümünde ayrılıktan şikâyet teması işlenmiştir. Ardından sırasıyla Moğol işgalinin Bağdat'taki etkileri, şairin bu olay karşısındaki hissiyatı, Bağdat'ta yaşanan güzel günlere özlem temalarıyla kasidenin ana konusu ortaya konmuştur. Hâtime bölümünde ise tekrar ayrılıktan şikâyet temasına dönülerek geleneksel Arap şiiri muhtevalarında görülenden farklı bir içyapı sergilenmiştir. Bu muhteva planı, bir şehirde yaşanan felaketi yansıtan şehir mersiyesi türünün ruhuna uygun olmakla birlikte akıcılığı da sağlamıştır.

Kasîdenin genelinde telaffuzu kolay ve sarf kurallarına uygun kelimeler tercih edilirken, fesahât kurallarına dikkat edilmiştir. Öte yandan şair kasidede çoğunlukla Bağdat felaketini tüm gerçekliğiyle okura aktardığı ihbârî cümleler tercih etmiş olsa da duygu yoğunluğunu daha çarpıcı bir biçimde ifade etme ihtiyacı hissettiği bölümlerde te'accub, istifhâm, yemin, nidâ gibi inşâî cümle kalıplarıyla anlatımını zenginleştirmiştir.

Şemseddîn el-Kûfî bir söz sanatı olarak cinâsı sıkça kullanmıştır. Bunun dışında anlamla ilgili söz sanatlarından biri olan tıbâk da beyitlerde öne çıkan bedî'î sanatlardandır. Kasîde de dikkat çeken bir diğer husus ise ağıt yakılanın bir şehir değil bir insan olduğu izleniminin uyandırılmasıdır. Bu noktada meknî istiâre önemli bir rol üstlenmiştir. Zira şair soyut ve somut kavramları zihninde bir insana benzetmiş ve meknî istiâre yoluyla başta Bağdat olmak üzere pek çok unsuru adeta kişileştirmiştir.

Sonuç olarak Şemseddîn el-Kûfî'nin söylemiş olduğu bu şehir mersiyesi çerçevesinde Moğol istilasının Arap şiirinde hatırı sayılır bir etkisinin olduğu ve bu şiirlerde dokunaklı bir üslupla tarihsel gerçeklerin sonraki dönemlere aktarıldığı görülmüştür.

Kaynakça

- Atvân, Huseyn. *Mukaddimetu'l-kasîdeti'l-Arabiyye fi's-şi'ri'l-câhilî*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1970.
- Bekkâr, Yûsuf Huseyn. *Binâu'l-kasîde fi'n-nakdi'l-Arabiyyi'l-kadîm fî dav'i-n-nakdi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Endelus, ts.
- Beksaç, Engin. "Eyvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/12-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423.
- Cebbûrî, Ahmed İsmail. *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye el-asru'l-abbâsiyyi'l-evvel*. Amman: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tacu'l-luğa ve sıhâhi'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. thk. Halil Me'mûn Şihâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 2007.
- Curcânî, Abdulkâhir. *Esrâru'l-belâğa*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Medenî, ts.
- Çetin, Nihad Mazlum. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Dayf, Şevkî. *Funûnu'l-edebî'l-Arabiyyi el-Fennu'l-ğmâî II: er-Risâ*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1955.
- Dûrî, Abdülazîz. "Bağdat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/425-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Durmuş, İsmail. "Hureymi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fidan, İbrahim. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden İbnu'n-Nakîb el-Huseynî ve Şiirleri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Fîruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmusu'l-muhît*. thk. Halil Me'mûn Şihâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Göçemen, Yakup. "Câhiliyeden Endülüs'ün Yıkılışına Kadar Arap Edebiyatında Şehir Mersiyeleri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (29 Haziran 2020), 277-320. <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.691213>
- Görgün, Tahsin. "İnşa-Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/339-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafa. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Yûsuf es-Sumeylî. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Herevî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr. *el-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*. Kahire: Mektebetu's-Sekâfetu'd-Dîniyye, 1423.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdf el-Basrî. *Cemheratu'l-luğa*. thk. Remzî Munîr Be'albekkî. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Hicce el-Hamevî, Ebu'l-Mehâsin Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî. *Hizânetu'l-edeb ve ğâyetu'l-ereb*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2004.
- İbn Raşîk el-Kayravanî, Ebû Ali el-Hasen b. Raşîk el-Ezdf el-Kayravanî. *el-Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbih*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 5. Basım, 1981.
- İbnu'l-Fûtî, Kemâleddîn Ebu'l-Fadl Abdurrezzâk b. Ahmed eş-Şeybânî. *el-Havâdisu'l-câmi'a ve't-tecâribu'n-nâfi'a fî'l-mi'eti's-sâbi'a*. thk. Mehdî en-Necm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer. *Kitâbu'l-Bedi'*. Beyrut: Dâru'l-Mesîra, 1982.
- Kutubî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed. *Fevâtu'l-vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdir, 1973.
- Kutubî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed. *Uyûnu't-tevârîh*. thk. Nebîle Abdulmun'im Dâvud-Faysal es-Sâmir. Bağdat: Dâru'l-Hurriyye, 1984.
- Muhammed, Sirâcuddîn. *er-Risâ fi's-şi'ri'l-'Arabî*. Dâru'r-Râtib, ts.
- Muhammed, Zîne Abdülcebbâr. "Melâmih uslûbiyye fî şî'ri Şemsiddîn el-Kûff". *Mecelletu Kulîyyeti'l-Âdâb* 97 (2001), 104-120.
- Nâsîf, İmîl. *Erva'u mâ kîle fi'r-risâ*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 2. Basım, ts.

1176 | Mücahit Küçüksarı. Bağdat'ın Moğollar Tarafından İşgalinin Arap Şiirindeki Yankıları...

Pekparlatır, Selçuk. *Osmanlı Dönemi Şairlerinden Yûsuf el-Esîr ve Şiiri*. Konya: Palet Yayınları, 2019.

Râdî, Abdulhakîm vd. *Evrâku Bağdâd*. Kahire: el-Hey'etu'l-Âmme li Kusûri's-Sekâfe, 2003.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Turkî Mustafâ el-Arnâvut. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000.

Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed. *el-Muğûl (et-Tatâr) beyne'l-intişâr ve'l-inkisâr*. Mısır: el-Endelusu'l-Cedîde, 2009.

Samancı, Yusuf Sami. *Osmanlı Dönemi Arap Şairlerinden Mencek Paşa ve Şiirleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.

Şemseddîn el-Kûfî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ali b. Ubeydullâh b. Dâvud b. Muhammed b. Ali el-Ebrâzî el-Hâşimî. *Dîvân*. thk. Nâzım Raşîd Şeyhû. Amman: Dâru'z-Ziyâ', 2006.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1407.

Timurtaş, Abdulhadi. "Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin Endülüs Mersiyesi". *Journal of International Social Research* 8/36 (20 Şubat 2015), 217-217. <https://doi.org/10.17719/jisr.2015369502>

Toprak, M. Faruk. "Mersiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/215-217. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Ünal, Ömer. "Sa'dî Şîrâzî'nin Arapça Şiirleri ve Bağdat Mersiyesi". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 6/21 (2006), 89-110.

Vehbe, Mecdî - Muhendis, Kâmil. *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-Arabiyye fi'l-lugati ve'l-edeb*. Beyrut: Mektebetu Lubnân, 2. Basım, 1984.

Yâkut el-Hamevî. *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1995.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdusselâm et-Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.